

הרחוב בשכונה: בעיות תכנונו ודמותו

הופיע לראשונה בתוך:
בעיות השיכון המאורגן
(תל-אביב: ההסתדרות הכללית
של העובדים העבריים בארץ-
ישראל, 1944), עמ' 98-105.

מאז ומתמיד שאף האדם לתת דמות וצורה לסביבתו. חותם עולמו הרוחני והגשמי היה טבוע ביצירתו. השאיפה למזיגה הרמונית של האלמנטים המנוגדים, התאמתם ושילובם לשלמות אחת, משפיעה ומעצבת את הסביבה הפיזית של האדם. צורה ותוכן, פנים וחוץ, נשארים מנוגדים זה לזה כל זמן שהחברה אינה יודעת למזגם באופן יעיל באמצעות יכולתה התרבותית-רוחנית.

"פנים" ו"חוץ" הם בדרך כלל מושגים יחסיים. חזית הבית, שהינה לגבי הבית "חוץ", היא לגבי הרחוב – "פנים"; זאת אומרת, חזית זו מעצבת (על כל פנים, עשויה לעצב) את חלל הרחוב. חלל זה של רחובות יוצר בריבוי את צורתו החיצונית של המושג שאנו קוראים לו שכונה או עיר. האלמנטים הבודדים, תאי האורגניזם של השכונה, עשויים – לפי התלות ההדדית שביניהם – להתייחס זה לזה יחס שונה וליצור ערכים שונים. נוסף לזה נשמעים תאים אלה לעקרונות ממין אלה המורגשים בכל תא צומח אורגני: ראשית הם נשמעים לעקרון הביטוי של כל אלמנט; ושנית – לעקרון יחס הגומלין והמרות עם שאר האלמנטים הסמוכים לו.

הבית, על הפנים שבו ועל גינתו, משמש ביטוי לפרט הגר בו – שעה שהרחוב מבטא, או צריך לבטא, את קולקטיב הדירים בשכונה. רק היחס ההדדי בין האלמנטים – בית ובניינים ציבוריים, חלוקתם הממצה לקבוצות, שילובם ופילוגם אהדדי בחלל, או בקצרה, המעבר מן ה"פנים" הפרטי אל ה"חוץ" הציבורי – מקנה לתושב את הרגשת השייכות הקולקטיבית. תנאי קודם למילוי דרישה זו הוא תכנון אורגני של חלל השכונה, שבה האדם לא רק מתגורר אלא גם שוכן. על-ידי הכללת המימד השלישי בתכנון, ביכולתנו להשיג את פעולת החלל. רק לפני שנים מעטות החלו להעריך את חשיבותו של המימד השלישי בתכנון ולהקדיש לו את תשומת הלב הראויה. אצלנו לא העריכו עדיין במידה מספיקה את ערכו של גורם זה.

בימי-הביניים גדלו הערים גידול אטי. רשת הרחובות נראתה למראית עין כמתוכננת באופן מקרי, אך לאמיתו של דבר היתה רשת רחובות זו מותאמת לצורכי התנועה בימים ההם ומחושבת מבחינה אסטרטגית. בוני הערים בימי-הביניים היו חדורים הרגשה מוחשית של השימוש במימד השלישי. הרגשת החלל היתה טבועה בהם. הרנסנס והבארוק הגיעו מבחינה זו לדרגת התפתחות גבוהה יותר: נוסף על הרגשת החלל, ידעו לטפח ולשכלל גם את צורתו.

במשך מאות בשנים עסקו בטיפוח צורת החלל ושכלולה – אך הישגים אלו נשאו בתוכם את גרעיני הפורמליזם, והשימוש המופרז והבלתי מחושב בצורות החלל שהושגו סימן ירידה ודקדנציה. עם השינויים שחלו במבנה החברתי והכלכלי התהווה מצב חדש, שבו היה הבונה לא העם עצמו אלא השליטים, הנסיכים או הקפיטליסטים. היתה אמנם הכרה בחשיבות התכנון, אולם ביצועו של התכנון היה נתון בידי מודדי קרקע, ששימשו כלי שרת בידי בעלי הרכוש. אבדה ההרגשה הבלתי אמצעית של החלל החזותי. התכנון נעשה ברוב המקרים אגב התחשבות בשני ממדים בלבד, ולא הושם לב כמעט לצרכים החברתיים.

בדברי הבאים אדגיש בעיקר שאלות ארכיטקטוניות. אין זאת אומרת שהבעיות הכלכליות, ההיגיוניות, שאלות התחבורה וכיוצא בזה אינן בעלות חשיבות ממדרגה ראשונה. עליהן לשמש בסיס, כהנחות המונחות ביסוד כל תכנון. ברם, כלום אין ההרגשה העצמית הטובה של האדם תלויה במידה רבה בצורת סביבתו? רשמים פיזיים וחזותיים יש להם, כידוע, השפעה מרובה. לכן כל הפרטים הרבגוניים המשווים לשכונה צורה נעימה, נאה ואינטימית הם ללא ספק גורמים רבי-ערך בשביל ההתפתחות הרוחנית והתרבותית הבריאה של העם. רשת הרחובות בשכונה דומה לרשת צינורות הדם בגוף האדם. יעילות פעולתה של השיטה המונחת ביסודה של רשת הרחובות הללו, מתנה אפוא את בריאותו של האורגניזם – "השכונה". מהן הדרישות שהננו תובעים משיטה יעילה של רשת רחובות, ומהם האמצעים שברשותנו לממש אותן למעשה? קודם כל הדרישות:

1. קשר טוב והגיוני לעורקי התחבורה הראשיים, המחברים את השכונה עם שכונות או ערים אחרות.
2. מניעת תנועת-מעבר בתוך השכונה.
3. תנועה טובה ואורגנית בתוך השכונה וגישה נוחה ובטוחה לבתי המגורים.
4. ביטחון להולכי-רגל ולנוסעים.
5. מילוי הדרישות ההיגיוניות בהתוויית הדרכים מבחינת האיזור, ההצללה וכו'.
6. מילוי הדרישות האסתטיות במראה הרחוב.
7. חיסכון מירבי בכל ההוצאות הכרוכות בהתקנה ובתחזוקה.

כדי למלא אחר כל הדרישות שמניתי יש לשקול שיקול קפדני ולחשב מהו תפקידו הפונקציונלי של כל רחוב. לאחר דיפרנציאציה כזו, רצוי

להתאים כל רחוב למטרה המיוחדת רק לו. לכן אין לחלק את השכונה חלוקה סכימטית למגרשי מגורים, רחובות, מגרשים ציבוריים וכו', כשם שעשו וממשיכים לעשות. בחלוקה סכימטית כגון זו לא בוררו באופן מספק דרכה והיקפה של התנועה, ומאידך גיסא נגרמו הוצאות מיותרות בהתקנת רחובות רחבים במקום שלא היה צורך בכך. רשת רחובות המצטלבת עם עורקי תחבורה ראשיים גוררת מקרי תאונה שכיחים, שאון מרובה וכיוצא בזה. בתחוקת בניין-ערים יש אמנם דיפרנציאציה של רחובות, אך כמינימום נקבע רוחבו של רחוב עשרה מטרים; במקרים רבים רוחב זה הוא יותר מדי, ולפיכך אינו חסכוני.

באמצעות הפרדה גמורה בין רחובות-תעבורה, רחובות-כינוס ורחובות-דיור, נמנעים במידה ניכרת מקרי תאונה ומנוחת התושבים מובטחת. על-ידי יצירת שטחי ירק ושדרות פנויים מתנועה אפשר בדרך נוחה ובטוחה להגיע לכל הבניינים הציבוריים כגון בתי ספר, גני ילדים, חנויות וכיוצא בזה. שיטה כגון זו היא גם חסכונית, הואיל ורוחב הרחובות בכל מקרה נקבע רק לפי הצורך. הרחוב לדיור מיועד בעיקרו להולכי-רגל, רוכבי אופניים, עגלות ועגלות ילדים. בעיקרון אין רחוב כגון זה צריך לשרת כלי רכב ממונעים, אם כי במקרים בודדים יכולה גם מכונית לעבור בו. מדרכות ליד רחוב-דיור כגון זה הן לרוב מיותרות, כי התנועה אינה גדולה. מתוך ניסיון למידים אנו שגם כשישנה מדרכה מהלכים על פי רוב ברחוב, אם הוא מוצל דיו. על כל פנים יש להבטיח ברחובות אלה מקומות צידוד (ausweichstellen) – שוליים למנוחה או לעקיפה). כדי למנוע במידה ניכרת את התחבורה בשכונה קיימות דרכים שונות, כל אחת מותאמת למקרה מסוים. מבי שאינו מפולש, חצר מגורים, עניבה וכדומה – מקומם בתכנון אורגני, כשיש הכרח לאחד בתים לקבוצה ובתוך כך לחסוך בשטח הרחוב, למנוע שאון וכו'. גם השימוש בשבילי הליכה עשוי להיות לעתים רצוי. בקריית-ים הוצעה שיטה המחברת שורות ארוכות של בתים לא באמצעות רחוב-דיור אלא באמצעות שבילים שרוחבם 2.50 מ'. על-ידי כך אפשר להפחית את ההוצאות בחמישים אחוז בערך. רוחבו של רחוב כזה מאפשר מעבר לכלי רכב בהזדמנות.

רחובות-כינוס קולטים לתוכם את התנועה מרחובות-הדיור ומובילים אותה למרכזי השכונה או לעורקי התחבורה הראשיים, המקשרים את השכונה לעיר או לשכונות הסמוכות. לצד רחובות-הכינוס או בקרבתם יימצאו הבניינים הציבוריים, החנויות, המוסכים וכו'. הקמת בנייני מגורים לצדם אינה רצויה על פי רוב, אך בתי מגורים בעלי קומות אחדות, שמטבעם מאכלסים גם מרכזי שאון, אפשר להקים ליד רחובות-הכינוס.

כדי לעצב את דמותו של הרחוב מבחינה חזותית יש להתאים את הפרופילים בזהירות, בכל מקרה ומקרה, למצב הטופוגרפי המיוחד ולשלבנו בנוף. איתור המקום המתאים והנכון לנטיעות, בחירת החומר הראוי לחיפוי הרחוב, הסדרת העצמים המלווים כל רחוב כגון עמודי חשמל, עמודי טלפון, פנסים, חוטי חשמל וטלפון, הגינה שבחזית ולבסוף הבית עצמו על הפרופורציות שלו – כל אלה יחד קובעים את אופן התרשמותו של אדם מן הרחוב, באותה מידה שעושה זאת הפרופיל על אורכו ורוחבו.

כדי לקבוע את קנה-המידה המתאים, המשווה לרחוב צורה ארכיטקטונית טובה, יש לעמוד על הרווח בין הבתים, בינם לבין עצמם, ולראות כיצד רווח זה מתייחס לגובהם ולגובה הנטיעות לצד הבתים הללו. אם אין מקדישים תשומת לב ליחס הדדי זה, הרי דברים שנראים על גבי הנייר כמונומנטליים נמצאים למעשה פעוטים, חסרי ביטוי ורושם. בקריית-חיים וקריית-מוצקין אפשר למצוא דוגמאות המוכיחות את אמיתותה של הנחה זו. אפשר שם לראות שדרות כדוגמת בולווארים, שמשני עבריהן גובלים בניינים קטנים ונמוכים. לפנינו ניסיון בלתי מוצלח ליצירת מונומנטליות, או דוגמא אופיינית לתכנון בשני ממדים: כאן לא מילאו אחר העיקרון החשוב של קנה-מידתיות מרחבית.

שאלת קנה-המידה בשכונותינו מוביל אותנו לבדיקת האלמנטים הבנייניים שמהם מורכב הרחוב, מבחינת מידותיהם וכן ביחס ההדדי שבינם לבין עצמם. האלמנט הראשון בחשיבותו הוא בית המגורים. גודלו עשוי להיות שונה, אך הניסיון הראה לנו שצירופי-המידות הטיפוסיים הם הרווחים, כמעט בלי יוצא מן הכלל.

כשמסתכלים על הדרגות השונות שבין האלמנטים הגדולים והקטנים, נוכחים לדעת שהקושי בעיצוב טוב של תמונת רחוב הולך וגדל ככל שהאלמנט הנתון לרשותנו קטן יותר. במידה שהבניין גדול יותר, קל למצוא בו את הקווים היוצרים ריתמוס, אם מתוך מזיגתם אם מתוך הניגודים שמהם נבנית כל קומפוזיציה ארכיטקטונית. הבניין הגדול מאפשר חזרה ריתמית של הפרטים (בבניין הקלאסי – קצב העמודים; בבניין המודרני – חשיפת הקונסטרוקציה, חלונות חוזרים וכו') לעומתו הבניין הקטן, בצורתו הזעירה כבית בשכונה, הוא תא שאינו ניתן כמעט לפירוק לפרטים ארכיטקטוניים נוספים. אנו עומדים כאן לפני בעיה שאיננו מוצאים את פתרונה בהיסטוריה של אומנות הבניין, כי אין גופי הבניין הללו מרוחקים זה מזה עד כדי כך שאפשר לראותם כנפרדים זה מזה, וגם אינם ניתנים, מבחינה תכליתית ואסתטית, להיות ממוזגים. בכל אופן

עלינו לנסות לחפש את הגבול התחתון הרצוי של מידות האלמנט הזה.

אילו הם החוקים שמסגלים לבית את הפרופורציות הנעימות וההרמוניות? גובה הבית אינו יכול להיות פחות משלושה מטרים. בגג שטוח ייראה גובה זה תמיד נמוך עוד יותר, כי גובה בית מעין זה יתקרב לגובהו של האדם. ואורכו של הבית? מדוע משפיעים עלינו גופי בניין ארוכים יותר, שאורכם כ־15 מ' וגובהם כארבעה מטרים, השפעה נעימה יותר מבניינים קצרים? כפי הנראה, הרשמים החזותיים הנעימים לעין הם אלה שבהם המבט יכול לנוע לאורך גוף הבניין למשך זמן־מה. מבט זה אינו צריך להיות ממושך ביותר, כדי שהמסתכל לא יקבל רושם חדגוני, אך גם אין עליו להיות כה קצר, שכהרף עין יוכל המסתכל לקלוט את התמונה כולה. העין מחפשת את החלוקה הריתמית, זו שבבניין קצר אין כמעט להשיגה.

היות שנקודת הראות של האדם נתונה תמיד ברחוב עצמו וזווית הראייה צרה מאוד, כ־15 מעלות – מכאן נובע שכאשר אנו נמצאים מעברו השני של הרחוב, אין אנו יכולים לקלוט מולנו בבת־אחת יותר משניים-שלושה בניינים. לעומת זאת, כשאנו הולכים לאורך הרחוב ורואים מספר ניכר של בתים, גופי הבניין הקצרים בלא־הכי נראים לנו קצרים עוד יותר. לכן אנו מעוניינים להאריך עד כמה שאפשר את גופי הבניין, אך לא לפצלם באמצעות בליטות או רתיעות, כי על־ידי כך נראים הבניינים קצרים עוד יותר. גם מבחינה כלכלית רצוי שלא יוגדל מספר הפינות בבניין. על דרישה זו דובר כבר רבות, ובכל זאת רואים אנו שאין מקפידים בעניין זה. נוהגים להביא את הנימוק כי פיצול זה דרוש כדי לאוורר את הבניין. על זאת יש להשיב כי בתכנון בניין שאין אפשרות להפנתו מצדו הרחב לכיוון הנכון – לא יועילו כל הפיצולים. איך אפשר לתקן את הפרופורציות הכלליות של גופי הבניין? ראשית בחלוקה נכונה של מגרשי הבניין. עלינו לשאוף להגדיל את רוחב המגרשים בלי להגדיל בתוך כך את ההוצאות על כבישים. ראינו כבר שדיפרנציאציה מרחיקת לכת של פרופילים של הרחובות חוסכת בהוצאות. חיסכון זה עשוי לאפשר הרחבה של חזית המגרשים. אמצעי נוסף לשיפור הפרופורציות הוא תפיסה כוללת של בניינים, מבניינים צרים ובודדים לבתים כפולים, דו־משפחתיים, בתי־שרשרת, בתים טוריים.

הבית הכפול כבר הצדיק את עצמו הן בארץ הן בחוץ־לארץ. הטענה העיקרית נגד בית כזה היא, שהבידוד בין שני דרי הבית הכפול הינו פחות מזה שבבתים בודדים. במגרש שרוחבו 15 מ' ורוחבו המירבי של הבית שבתוכו תשעה מטרים, הרי הבית הבודד מרוחק מכל אחד

מהשכנים שישה מטרים, בשעה שבבית דו־משפחתי יכול להיות כל צד מרוחק 12 מ' מהבית הסמוך. קו הבניין הצדדי יגדל אם כן משלושה לשישה מטרים, שטח שאפשר לנצלו באופן יעיל יותר. את הרווח בין הבתים הדו־משפחתיים אפשר לעצב באמצעות קיר פשוט או גדר חיה גבוהה. כיתרון של הבית הבודד על הבית הדו־משפחתי מובא הנימוק, שבבית בודד אפשר לקבוע חלונות מארבעת צדדיו. יש אמנם משקל לנימוק זה, במגרשים שצורתם אינה מאפשרת אוריינטציה של הבניין בכיוון הנכון, ומתוך כך יהיו החלונות העיקריים מופנים לצד השכן. אך האם בתכנון טוב והגיוני יש מקום למגרשים מעין אלה? בתכנון אורגני נכון של מגרשים יהיה תמיד אפשרי לאוורר את הבית משני צדדיו בלבד, ומתוך כך יבוטל החשש של היזק ראייה אל השכן. אין חולקים אצלנו על כך שבהקמת בניינים טוריים אפשר להפחית את הוצאות הפיתוח והבניין באורח ניכר. מהבניינים הטוריים שהוקמו אצלנו עד כה אין עדיין להסיק אם המתישבים רואים באופן בניין זה את צורת הדיור הרצויה. הנימוק העיקרי נגד הקמת הבניין הטורי הוא ההפרדה הבלתי מספיקה בין שכן לשכן. אפשר אמנם, במידה ידועה, למנוע ליקוי זה על־ידי הקמת קירות־גדר ראויים לשמם, היוצרים גינות־דיור מובדלות ומושלמות. אין כל ספק שבשעה שניאלץ לבנות באופן קימוצי וחסכוני, נודק גם לצורת הבניין הטורי. אחד מיתרונותיו, שבהיותו גוף בניין ארוך הוא ניתן לעיצוב ארכיטקטוני נאה. לו היינו מקדישים מראש חלק מהחסכוניות המופקים מצורת בניין זו להקמת גינות־חזית וגינות־דיור ראויות לשמן, היו הבניינים הטוריים מקובלים יותר על המתישבים מאשר עד עתה. בקשר לכך מעניין לציין כי ועדה שהוקמה בארצות־הברית לחקר בעיות תכנון (Committee for House Design, Construction and Equipment of the President's Conference), קבעה ב־1933 שאי־קידומו של תכנון הבניין הטורי הוא אחת הסיבות לאי־הצלחתם של בתים קטנים בארצות־הברית. בדו"ח שכותרתו "Vom Bauen und Wohnen im neuen Palestina", שפרסמה "אגודת בוני ארץ־ישראל" עוד ב־1920, נכתב על היתרונות של הבניין הטורי כצורה להתיישבות בארץ. נוסף על היתרונות שכבר נמנו צוין שם, כי הבית הבודד על ארבעת קירותיו החיצוניים מופקר לקרני השמש הרבה יותר מהבניין הטורי. המחקר של היום הוכיח מעל כל ספק כי יש משקל לנימוק זה.

לאחר שנוכחנו כי בבית הקטן רצוי להאריך את החזית הפונה אל הרחוב, נבדוק עתה את המרחק בין הבתים לבין עצמם. המרחק בין גופי הבניין העומדים בקו־בניין אחד – חשיבותו גדולה לגבי ההתרשמות החזותית. יחס זה בין חלל וגוף דומה לפרופורציה שבין הפתח לקיר

בחזית הבית. כשאנו בוחנים שוב את המגרש המקובל, שרוחבו כ־15 מ', הרי אורך חזית הבית הנתון בו כתשעה מטרים. מכל צד אם כן יהיה הבניין מרוחק משכנו שישה מטרים. היחס בין מרחק זה לאורך הבית 3:2, כלומר, אורך הבית כמעט כאורך החלל שבין הבתים. ואם אורכו של הבית יהיה עוד קטן מזה, כפי שהינו על פי רוב, הרי פילוגו הריתמי של החלל יהיה עוד פחות נעים לעין. על כן עלינו להגדיל את המרחק בין הבתים עד היותם נפרדים זה מזה ונראים כיחידות העומדות בפני עצמן, או לגשר ולקשר בין גופי הבניין עד שהאלמנטים הקטנים יהיו יחידה שלמה. תפיסה כוללת כזו אפשר להשיג על-ידי גדרות או נטיעות מתאימות, ועל כך עוד ארחיב את הדיבור.

נעשו נסיונות מרובים להפריד בין הבתים הקטנים. כדי להשיג מטרה זו נוהגים להעמיד את הבתים בסירוגין או להרחיקם מהרחוב ולהסתירם על-ידי גינת-חזית עמוקה. כל הנסיונות בכיוון זה לא הצליחו והעלו חרס. הפרדת הבתים המקווה לא הושגה. נהפוך הוא: הבתים עומדים צפופים, והגינות, שעל פי רוב אינן מתוכננות בהתאמה לחלל הרחוב, אינן מסתירות, כמקווה על גבי הנייר, אלא חושפות את הבית כלפי הרחוב ואינן מבודדות אותו. היות שאי-אפשר להטיל את כל עומס ההוצאות הכרוכות בטיפול בגנים כאלה על חברות השיכון, הרי פני הדברים במציאות עלובים מאוד. מוטב על כן להודות ולהכיר כלפי חוץ שהבתים משתייכים זה לזה, במקום להסתיר עובדה זו באמצעים שונים, באופן בלתי יעיל. הכרת עובדה זו של השתייכות הבתים זה לזה אינה מבטלת את רשות הפרט ואינה עומדת בסתירה לרצון להקים דירות וגינות מבודדות. נהפוך הוא: אותם אלמנטים בנייניים וגינוניים, שממזגים ומעלים את הביטוי הקולקטיבי של הרחוב – הם גם אלה שנושאים בתוכם את האפשרות של בידוד רשות הפרט. על-ידי העתקת הבית פנימה, על-ידי נטיעת עצים, על-ידי העברת החלק הגדול של הגן לחזית, ניסו להסתיר ולבודד את הבתים, בינם לבין עצמם ובינם לבין הרחוב. הושג על-ידי כך רק בידוד כלפי הרחוב, מה שבלאו-הכי היה אפשר להשיג על-ידי התוויית הרחובות לפי תפקידיהם ויצירת רחובות-דיור במקום רחובות-תנועה (כי ברחוב-דיור מספיק היה להרחיק את הבית מהרחוב כארבעה עד חמישה מטרים, ועל-ידי כך להגן עליו מאבק הרחוב ולהסתירו מעיני העוברים-ושבים).

מהי תמונת השכונה הנגלית לעיני העומד ברחובותיה? כשסוקרים אנו את מראה השכונה, מזדקרות לעינינו פה ושם גינות נוי. אין הן מרובות ביותר, וגם אינן מתוכננות לפי הנחות מסוימות ואחידות, שעשויות לשוות לשכונה צורה אחידה. מקריות שוררת לרוב ואין

יחסי מרחב. איש הישר בעיניו נוטע: אורנים ליד דקלים, גן בוטני בלתי ממויין.

כדי להדגיש שכל אחד מגנים אלה אינו משתייך לרחוב, שאינו (חס וחלילה) חלק מרשות הרבים – נוהגים לגדור את גינת הנוי הזאת. וגם כאן אין זה ברור לחלוטין מהו בעצם תפקיד הגדר לגבי העובר-ושב. אם עליה להיות למחסום בפני עין המסתכל – הרי לשם כך גדר זו נמוכה מדי; ואם על גדרות אלה לאחד את תמונת הרחוב – הרי אין הן משיגות גם מטרה זו, כי כל משתכן משקיע ממיטב דמיונו כדי להקים גדר השונה מזו של שכנו. נשארנו אפוא קירחים מכאן ומכאן: הבית לא הוסתר וגם הרחוב אינו אחיד. אנו רואים שצירופם או עיצובם של האלמנטים מהם מורכב הרחוב, הינו עניין חיוני ביותר. לאחר ביקורת תמונת הרחוב הקיים, ננסה להגדיר מהם האלמנטים העשויים לעצב את דמותו של הרחוב ולאפשר מבט נעים ואסתטי. גם כאן אפשר בקושי לקבוע חוקים במסמרות. אעמוד על כמה הנחות יסוד:

1. האלמנט – בית, גן וגדר – דורש פרופורציות נאות. יש לסגל לו קנה-מידה מתאים.
2. האלמנט אינו צריך להיות מסובך ומרובה זויות, כי אז יתפרק לאלמנטים נוספים ויהרוס את ההרמוניה שבאחידות.
3. האלמנט אינו צריך לחזור לעתים קרובות מדי, כדי לא לעייף את העין בחדגוניותו.
4. היחס לאלמנט צריך להיות מושג על-ידי העין בקלות, כי לעין נוח לחלוף על פני אלמנטים מקושרים.

עם גמר המלחמה יהיה צורך בהקמת בניינים רבים באמצעים מוגבלים. מצב זה יאלצנו להקים בניינים פשוטים ככל האפשר ונצטרך לחפש אחר טיפוזציה של הבניינים. כורח זה, המביא לידי פשטות, אין בו כל רע – ובכל זאת יהיה עלינו להימנע מחדגוניות משעממת. האמצעים לכך מרובים. אין כל הכרח, למשל, להעמיד את כל הבניינים בקו-בניין אחד. על-ידי יצירת קבוצות שונות של בניינים, ניתנת האפשרות להעמיד דמות לרחוב ולהחיותו. כוונת העיצוב לעולם לקשר ולא להפריד. במקומות מסוימים נכון יהיה לתכנן בניינים גדולים יותר, ואולי גם דו-קומתיים. קביעת משטחים פתוחים ורחבות בעת תכנון בניינים ציבוריים, היא אחד האמצעים המגוונים ומעשירים את תמונת השכונה.

כעת שסקרנו את האלמנטים – בית בתור יחידה, על מידותיו,

הפרפורציות שלו ויחסו לבית השכן – נגענו בעקרונות הביטוי והקורלציה שמהם מורכב הרחוב. האלמנטים המקשרים – גדרות, קירות, גדר חיה, שיחים, גנים בחזית הבית – חשובים הם ביותר, כי הם מאחדים-ממזגים ואף מטעימים את בינוי החלל. בעזרתם הופך קיר הרחוב לחלק מחלל הרחוב.

קירות-גדר – אחד מאמצעי העזר המקשרים בין הבתים – מסדירים את תמונת הרחוב, מפרידים בין רשות הפרט לרשות הציבור, וגם אפשר לנצלם למטרה שימושית. בין הבתים, מאחורי קיר-גדר כזה, אפשר למצוא מקום למבנים שימושיים שונים כגון מחסן, חדר או משטח לכביסה, מקום לפחי אשפה, חצר משק או סככה מצ'לה. הקמת גדר כקיר מלבנים בלתי מטויחות אינה צריכה להיות כרוכה בהוצאות מרובות. עד עתה לא הוקדשה תשומת לב מספיקה לבעיה זו, ולכן אנו עדים לכך שבשכונות הוקמו באופן מקרי וארעי בנייני עזר שהפכו לקבע. בנייני עזר אלה מכערים את תמונת השכונה. מי אינו מכיר את ה"ליפט" הידוע?

גם אם אי-אפשר להקים את קירות-הגדר הללו, יהיה זה בכל אופן נכון לקבוע את מקומם של המבנים השימושיים ולפחות לקשור את הבתים באמצעות גדרות חיות. היות שהגינה שבחזית, עם נטיעותיה, מופנית אל רשות הציבור, היא אחד הגורמים שמעצבים את הדמות הכללית של הרחוב וחשיבותה לכן רבה. רוחבה של גינת נוי זו תלוי במטרה לה היא מיועדת. אם מתכוונים להחיות או לפלג את חזיתות הבתים בעזרת עצים בודדים או עצים נטועים במקובץ, אזי רוחבה המינימלי של גינת הנוי יהיה כשבעה מטרים, רוחב הנותן לעצים די מקום לגדול. בנטיעת שיחים, שבדרך כלל גובהם מתאים יותר לבית בשכונה, אפשר להסתפק בגינת נוי שרוחבה כארבעה עד חמישה מטרים. כתחליף לדשא, המצריך טיפול מרובה, ראוי להשתמש בסידום-בליפיה או בצמחים אחרים ממין זה. צמחים אלה יוצרים גם הם מרבד ירוק, שהטיפול בו אינו מרובה יחסית. בבתים שבחזיתותיהם קבועים חלונות גבוהים, יהיה אפשר לוותר על גינת הנוי שבחזית ולהסתפק בפס צר, כמטר רוחבו, שבו שתולים שיחים נמוכים ופרחים. מיותר להדגיש שגינת הנוי הללו צריכות להיות מתוכננות באופן אחיד. קבוצות העצים אינן צריכות להיות תמיד מאותו סוג. כדאי לדאוג לכך שהנטיעות יינטעו בהתחשב בעונות השנה השונות, כדי שתמונת הרחוב בקיץ ובחורף תהיה שלמה והרמונית.

שילוב הרחוב על כל חלקיו בנוף הסובב, הוא חלק חשוב מהתכנון. התאמה זו מצריכה דבקות ויכולת. הנתונים כה רבגוניים, שלכל מקרה ומקרה יהיה עלינו לבחור אמצעי עיצוב המשתלב באופן טבעי

בנתונים הקיימים, ולהגביר על-ידי כך את התרשמות המסתכל. רכס הרים, גבעה, מבט לגיא, עצים עתיקים – כל אלה כשלעצמם קובעים מדי פעם את התוויית הרחוב ואת הבינוי.

רגילים אנו לדון בשאלה מה עדיף על מה – רחובות ישרים או רחובות עקומים. אין לענות על שאלה זו באופן כולל. בשטח הררי מבכרים מבחינה כלכלית, טכנית וטופוגרפית רחובות עקמומיים, אבל במישור, וכאשר הרחוב קצר ומסתיים בבניין או בקבוצת עצים, תהיה עקמומיות כזו שלא במקומה. גם רחובות ארוכים יותר רצוי לעקם רק באופן קל, כי עקומה חזקה מביאה עימה ליקויים הן מבחינה אופטית והן מבחינה מעשית. מתהווה קושי בהעמדת הבתים לכיוון הנכון מבחינת רוחות השמים, המגרשים יהיו אלכסוניים ופינות הבתים יבצצו מאחורי הרווחים ביניהם. רחובות עקומים נראים בתכנון, על גבי הנייר, עקומים פחות ממה שהם אחר כך במציאות, כי העקומה מתחזקת בפרספקטיבה. אי-תשומת לב מספיקה לעובדה זו היא כנראה הסיבה לכך שרחובותינו לרוב עקומים מדי. ברחובות עקומים, מטעמי איורור, יש לבנות את הבתים רק בצדו הקעור של הרחוב, אחרת חלל הרחוב לא יבוא לידי ביטוי כלל.

חשיבות רבה יש לייחס לאופן שבו מסתיים הרחוב. הגבלת המבט על-ידי בניינים או עצים וכן פתיחת הרחוב וסיומו חשובים מאוד מבחינת ההשתלבות בנוף. אינני רוצה להגיד בזה שהסכימה הצירית או הסימטריה הן הפתרון היחיד, אך מאידך גיסא לא נאמר שרחובות הנמשכים ללא מטרה, בלי להוביל את מבט עינינו לנקודת אחיזה יפה בנוף, רחובות הנמשכים ומסתיימים אי-שם באינסוף, משרים על האדם הרגשה נעימה.

עד כה הוקדשה תשומת לבנו לתכנון הבית הבודד ולטיפול בו. השתדלתי להעלות את חשיבותם של יחס הגומלין והתלות ההדדית הגדולה בין הבית הבודד בשכונה לבין גינתו, גדרו והעצמים המלווים אותו. אם לא נדאג לתלות זו לא נשיג את מטרתנו. לכן נוכל לקבוע שלא הבית אלא הרחוב כולו, על כל גורמיו, צריך להוות יחידת תכנון אחת. אם זו תהיה גישתנו, אזי הרחובות בשכונה יחדלו להיות מספרים גרידא ויהפכו למושגים, ואנו נעצב בתוך כך גם את רשות הפרט (ביצירת תנאים לדיור בריא ותרבותי) וגם את דמות סביבתנו, ונעלה את ההרגשה העצמית הטובה של האדם.

תכליתו ומטרתו של כל תכנון הוא לשפר ולהנעים את חי האדם, ועלינו מוטל לאחוז בכל האמצעים המובילים להשגת מטרה זו. אם לא נשיג זאת אזי אנו, כמתכננים וכארכיטקטים, לא מילאנו את תפקידנו בחלקו האנושי, העיקרי.